

Юрій МИЦИК
(Київ)
Інна ТАРАСЕНКО
(Київ)

Початок опису Ніжинського полку у класичному творі О. М.Лазаревського

Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902) є класиком української історіографії, автором понад 400 наукових праць, переважно з історії Гетьманщини. Вінцем його творчої діяльності став фундаментальний твір «Опис Старої Малоросії» («Описание Старой Малороссии»). Цей твір задумувався як ґрунтовна й систематична соціально-економічна історія кожного з 10 полків, котрі входили до складу Лівобічної Гетьманщини. За життя автора йому вдалося видати тільки 3 томи, які стосуються відповідно історичного минулого Стародубського, Ніжинського та Прилуцького полків. Описом четвертого, Лубенського, полку можна вважати нариси «Лубенщина и князя Вишневецкие» та «Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв.». Інші томи, як свідчить сучасний дослідник творчості О.М. Лазаревського Віктор Воронов, лишилися у чернетках [1].

Вищезгаданий твір подає надзвичайно повну історію козацьких полків, багатьох міст і сіл Сіверської України, особливо Ніжина й Ніжинщини, і тому без нього важко уявити якесь повноцінне дослідження даного регіону. Але виданий понад 100 років тому твір давно став бібліографічною рідкістю і нерідко є недоступним навіть для науковців, не кажучи про широку читацьку масу. Отже потреба у перевиданні тритомника є безсумнівною, але виконати це завдання нелегко. Досить сказати, що кожен із томів нараховує понад 500 сторінок, і вже одна ця обставина становить суттєву перешкоду, бо саме тільки їх перевидання тягне за собою значні фінансові витрати. Крім того, твір треба не перевидати фототипічним способом, а відповідно упорядкувати, прокоментувати з урахуванням досягнень сучасної української історичної науки; врешті перекласти його українською мовою. Адже О.М. Лазаревський був свідомим українцем, другом Тараса Шевченка, але діючи у підколоніальній Україні він не міг видати свій твір рідною мовою, не міг і назвати його так, як мало б бути («Опис Старої України»), був змушений писати про «зради» гетьманів тощо. Якраз це завдання виконати найскладніше, бо упорядник (чи упорядники) мав би тоді наприклад перевірити і розшифрувати всі посилання дослідника, які ним подані зазвичай у скороченому вигляді, врахувати численні публікації джерел і наукові дослідження, які побачили світло за сотню з лишнім років, відзначити помилки автора, пояснити причину їхньої появи у тритомнику тощо. Треба також враховувати й підцензурні умови, в яких творив О.М. Лазаревський, а також особливості його історичних поглядів. Так, будучи типовим представником народницької історіографії, О.М. Лазаревський недооцінював роль козацької старшини як державотворчого стану, її внеску в українське церковне та культурне життя.

Однак попри згадані труднощі, починати працю над виданням і перевиданням творчої спадщини Лазаревського та, насамперед, його «Опису Старої Малоросії» скрай на часі. І було б дуже важливо й показово, щоб цей опис Ніжинського полку вийшов саме у Ніжині. У даній публікації зроблені перші кроки у цьому напрямку [2]. Нижче наводиться початок твору [3], де вміщено самий початок опису Ніжинського козацького полку, який відкривається присвятою: «Пам'яти братів».

Хоча коментар до цього фрагменту є дуже стислим, але вважаємо доцільним подати на суд читачів саме початок твору і саме у ніжинській науковій періодиці, сподіваючись, що дана публікація прискорить видання класичного твору видатного українського історика.

Додамо, що при перекладі твору українською залишено в оригінальному звучанні цитовані О.М. Лазаревським свідчення джерел, писаних тогочасною українською мовою. Щоправда, у такому разі пропускалися тверді знаки, літера «ять» замінювалась на «і», а «іжиця» на «и». Збережено оригінальну нумерацію посилань. Для зручності ми позначили також сторінки твору О.М. Лазаревського, які містилися в оригінальному виданні, і, орієнтуючись на них, подали стислі коментарі. Скорочені О.М. Лазаревським назви відомих видань («Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России») ми передаємо відповідно аббревіатурою: Акты ЗР і Акты ЮЗР, хоча слід зауважити, Лазаревський часто ставить скорочення АЮЗР («Архив Юго-Западной Руси»), там, де мало б бути вказівка на «Акты ЮЗР». До того ж він подає посилання скорочено (так як було прийнято в ХІХ ст.): «Самовидець» – це означає підготовлену О.І. Левицьким «Летопись Самовидца по новооткрытым спискам» (К., 1878); «Величко, П» – «Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. – К., 1851.–Т. 2; «Літопись Грабянки» – «Грабянка Г. Дійствия презильной ... брани...» – К., 1854 тощо. Нами збережено нумерацію посилань оригіналу. Оскільки обсяг статті, друкованої в періодиці, є обмеженим, а також виходячи з особливостей початкової частини твору О.М. Лазаревського, тут не подаємо коментарів, оскільки коментувати, скажімо, такі знані імена, як Богдан Хмельницький чи Іван Золотаренко не варто.

* * * * *

Історичний опис місцевості, що складала Ніжинський полк

с. 1 Ніжинський полк лежав на лівому березі Десни, починаючи від м. Салтикової Дивиці до впадання в Десну ріки Івотки, та обидва береги Сейму, від його гирла до впадіння річки Клевені, яка слугувала східним кордоном полку, і, нарешті, обидва береги Остра (притоки Десни), починаючи від м. Мрина до гирла цієї річки. На цьому просторі стародавній руський літопис відзначив не більше п'яти поселень, називаючи в ХІІ ст.: Біловежу, Бахмач, Всеволож, Уненеж та Глухів. Звичайно, тут існували й інші поселення, хоча їх не могло бути багато, зважаючи на відкритість місцевості, на якій головним захистом для поселень слугували не гори, а води, переважно у вигляді багнистих боліт. Після татарського ж спустошення вся описана місцевість зовсім запустилася: за книгою «Большой Чертеж» на ній не згадується жодного містечка. Маючи ж на увазі, що Большой Чертеж вже називає близькі до цієї місцевості «градь»: Журавку, Куринку, Многой, Снітин, Сенчу та ін., які були заселені не пізніше початку ХVІІ ст., виявляється, що на території Ніжинського полку і в цей вже пізніший час, зовсім не було «градів». Не було не тільки «градів», але не було в цей час й інших будь-яких поселень –

у південній, безлісій частині Ніжинського полку, на південь від течії Сейму та Остра. Очевидно, ця місцевість до XVII ст. являла собою справжню пустелю, що розмежовувала російські та польські володіння. На безлюдність цієї території вказують між іншим, такі факти: російська «сторожа», що оберігала Путивльський кордон від рапто-вих нападів татар, стояла по берегах р. Сейму не далі сорока верст на захід від Путивлю [1], тобто приблизно біля кордону теперішнього Конотопського повіту; а так як «сторожа» видивлялася ворогів серед «полів», то, значить, на захід від вартових станів і були тільки «поля», тобто пусті, незаселені землі. Потім

- с. 2 – із суперечки, що відбувалася в середині XVII ст., між росіянами та поляками за «рубіж між Києвом та Черніговом з Путивлем», видно, що увесь простір земель на захід від Путивлю, поляки в кінці XVI ст. вважали за угіддя міщан далекого звідси Канева: у 1576 р. Стефан Баторій писав: «до всіх жилцов киевских, чтоб міщанам каневским в землех, в водах и угодых их, которіе держат по самой Путивль, перешкодї не чинили» [2]. Тут, на землях, що доходили «по самой Путивль», не було поселень канівських міщан, а були тільки їхні «уходи», на котрі приходили вони полювати на звіра та рибу. Пустелю являли собою землі на південь від Сейму та Остра; але на північ від цих річок, безперечно, існували поселення вже і до XVII ст.; поселення ці тулилися по лісах, окрім яких захистом для цих поселень від татарських набігів слугували ще й річки Сейм та Остер, що відмежовували ліси від степів. Краще за все захищеним водою та лісами було межиріччя Сейму та Десни, де потім виникали містечка Короп, Кролевець, Глухів... Але й тут, незважаючи на захищеність місцевості, ще на початку XVII століття, поселення траплялися лише де-не-де. Про незначність населення тут у наприкінці XVI ст. та на початку XVII ст., збереглося цікаве свідчення двох столітніх старожилів с. Озарич (Кролевецького повіту), записане у 1717 р. За свідченням цих старих, мешканці поселень Заболотова, Любитова, Озарич, Мельні, Литвинович, Подолова й Добротова були парафіянами невеличкої церковки, випадково збудованої у селі Спаському (див. Глухівську сотню); «ибо, как говорили им, озарицким старцам, отцы и діды их, – другий церквей тогда поблизу не было, так во время построения той церкви (у с. Спаському), еще не было ни Батурина, ни Кролевца, ни Глухова и на базар їздили тогда в Новгород-Сіверськ и Путивль»...

Коли ж виникла більшість тих сіл Ніжинського полку, які ми бачимо вже при складанні опису 1654 р.? Очевидно, головним моментом заселення Ніжинського полку була друга чверть XVII ст. Так ми бачимо, що Ніжин у грамоті 1625 р. називається «новооселым городищем» (див. м. Ніжин); у тому ж 1625 р. «садился» і Батурин; декількома роками пізніше було засновано і Конотопський «городок» і того часу заселено було і селище давнього Глухова; тоді ж виникли Борзна, Івагород, Кролевець... Усі вони були містечками, під захистом яких почали з'являтися й села, як із колишніх

- с. 3 незначних селищ, так і з нових поселень, мешканці яких не боялися селитися і у відкритих полях, сподіваючись на можливість у випадку небезпеки втекти під захист найближчого містечка. Населення до нових поселень прийшло з-за Дніпра, звідки через тиск «панским началом», втекло, шукаючи кращі умови життя у слободах «лівобережної України».

Головний наплив населення на територію Ніжинського полку відбувся після Деулінського перемир'я, коли цю частину Сіверської землі захопили до своїх рук Пісочинські, Оссолінські, Паци, Киселі та інші польські пани, що поквапилися випрохати у короля більш чи менш великі ділянки в «задніпровській Україні». Але усім цим власникам довелось недовго користуватися новими їхніми маєтностями: вже у червні 1648 року путивльський воевода доніс до Москви, що «гетман Хмельницький разослал от себя полковников и сотников з запорозкими козаки по сю сторону Днепра, в украинные города, и

велел им прибирать (тобто, набирати) козаков; и урядников, и державцов, и поляков, и жидов велел побивать... А паны, и поляки, и жидаы все бегут в Польшу...». До осені 1648 року територію Ніжинського полку було повністю очищено від поляків, і після цього немає відомостей, що вони сюди поверталися і після Зборівського договору...⁴

Ніжинські полковники. Прокіп Шумейко, 1649 р. Лук'ян Сухиня, 1650. Іван Никифорович Золотаренко, 1653–1655. Василь Никифорович Золотаренко, 1655–1656 і 1659–1663. Григорій Гуляницький, 1656–1659. Матвій Микитич Гвинтовка, 1663–1667. Артем Мартинов, 1667–1668. Євстафій Золотаренко, 1669. Пилип Іванович Уманець, 1669–1674. Марко Іванович Борсук, 1676–1677. Яків Михайлович Жураковський, 1678–1685. Ярема Непрак, 1687. Степан Петрович Забіла, 1687 – 1693. Іван Обидовський, 1696–1701. Лук'ян Якович Жураковський, 1708–1718. Петро Петрович Толстой, 1719–1727. Іван Семенович Хрущов, 1727–1742. Іван Пантелеймонович Божич, 1742–1746. Семен Васильович Кочубей, 1746–1751. Петро Іванович Розумовський, 1753–1771. Андрій Якович Жураковський, 1779–1782.

Першим відомим ніжинським полковником був Прокіп Шумейко, описаний у козацьких «реєстрах» 1649 р. 5 Спадкоємцем

- с. 4 Шумейка був бужинський сотник Лук'ян Сухиня, якого в серпні 1650 року призначив сам Хмельницький: «уважаючи мы заслуги и способность до заведывания Ніжинским полком п. Лукьяна Сухиню, сотника бужинского, оному полковничество дали есмо..., который затим от нас зуполную владзу мает тим полком справовати, непослушних карати и волностей товариства нашего постерегати, а подданных панських не укрывати...»⁶ Після Сухині ніжинським полковником став Іван Золотаренко, із сестрою якого, Ганною, був одружений Хмельницький, у третьому шлюбі. Іван Золотаренко став полковником не пізніше 1653 року.⁷ Звідки Золотаренко був родом – невідомо; цілком можливо, що з Корсуня, куди відвезли його тіло для похорону; але мати Золотаренків у 1655 р. жила в Ніжині, де разом із старшим сином, будувала церкву. При завоюванні Білорусі в 1654–1655 рр., Іван Золотаренко головував із званням наказного гетьмана, козацьким загоном, що перебував у складі російського війська, і заслужив при цьому особливу милість царя: у вересні 1654 року Золотаренку було видано грамоту на м. Батурин «со всіми належашими угоди и сельы», а у серпні наступного року, він прохав у царя ще три містечка: Борзну й Глухів для себе та м. Мену для брата Василя; у Борзні, очевидно, було відмовлено, а Глухів дали; дали і Мену Василю Золотаренку.⁹ Але після цього Івана Золотаренка було поранено при облозі Старого Бихова, від чого він там і помер. Тіло Золотаренка спочатку перевезли до Ніжина, а потім до Корсуня, де й поховано після описаної Самовидцем пожежі церкви, де відспівували Золотаренка, у день Різдва Христового. «И як той огонь погас, тот труп недогорілый Івана Золотаренка брат его узял в двор свой и знову в новую домовину вложил и ведлуг своего уподобаня отправовал погреб, зробивши катафалк у (церкві) Рождества Христового, але и там подвокротне загорувался, поколя скончили той
- с. 5 погреб». Пожежі, що трапилися при похованні Івана Золотаренка, перетворили його смерть на цілу легенду.¹⁰ Спадкоємцем Івана Золотаренка став його брат, Василь Золотаренко, якого призначили полковником, очевидно, ще за життя старшого брата.¹¹ Однак, Васюта, як зазвичай звали молодшого Золотаренко, пробув на полковництві недовго, і на початку 1656 р. його замінив Григорій Гуляницький.¹² Можливо, гетьман прийшов висновку, що молодший його шурина не годиться бути полковником, не маючи за собою ані військового досвіду, ані освіти.¹³ Григорій Гуляницький, брат стародубського полковника, був людиною того напівпольської освіти, яка давала право називатися шляхтичем. Шляхтичем Гуляницький був і за своїми симпатіями, ставши піс-

ля смерті Богдана Хмельницького одним із основних прибічників Виговського. При винищенні Виговським Пушкаря та його партії, Гуляницький ревно підтримував гетьмана. Після загибелі полтавського полковника, Гуляницький був обложений Ромодановським восени 1658 р., у Варві, звідки надсилав енергійні послання своєму наказному до Ніжина, озброюючи і його, і народ, проти росіян¹⁴. Влітку наступного року він витримав відому Конотопську облогу, звільнившись від якої, Гуляницький бачив короткотривалу перемогу своєї партії, яка домоглася утвердження Гадяцького договору. Але, услід за об'єднанням Виговського із поляками, почалося і вигнання останніх із Малоросії. З Ніжина поляків було вигнано у вересні, після чого й Гуляницький перестав бути полковником. Його місце вдруге посів Василь Золотаренко. Відсторонений від полковництва у 1656 р., Золотаренко, очевидно, жив у Ніжині: у квітні 1656 р.,

с. 6 ніжинський «кушнірський» цех продав «пану Василю Ничипоровичу, козаку войска его царского пресвітлого величества, дом со всім будинком и плецом, в місті Ніжині, в самом ринку, против рыбного торгу лежачий»¹⁵. З Ніжина Золотаренко ходив з Гуляницьким і проти Пушкаря. Хоча ніжинський протопіп Максим Филимонович і писав у листопаді 1658 р., Ромодановському, що Золотаренка «насилием в войско погнали», і що він «плачючи, шол на ту войну»¹⁶, але, навряд чи, це вірно; здається, хитрий протопіп закривав «шатость» людини, яку планував перетворити на знаряддя для здійснення власних цілей. Непомітно примусу в діях Золотаренка, коли він у травні 1659 р. відбивався в Борзні разом із татарами, від російського загону Петра Скуратова.¹⁷ Видно, що Золотаренко знаходився в цілковитому єднанні з партією Виговського, який і не забув про нього, коли випрошував у короля нобілітацію деяким зі своїх прибічників; нобілітований був у червні 1659 р. і Василь Золотаренко-Злотаревський. – «Уважаючи діла рыцерские Василя Золотаренка, рицера з войска Запорожского, на инстанцию (клопотання) вельможного гетмана тих же войск Запорожских, до клейноту шляхетства польського приймем и уже от сего часу Злотаревским зватися будет...», мовиться в нобілітації¹⁸. Але Золотаренко знехтував і шляхетством, коли, під впливом Цюцюри та протопіпа Адамовича, побачив для себе можливість знову стати ніжинським полковником, скориставшись відлучкою Гуляницького до Корсуня. Першого вересня було розбито польський загін, що квартирував у Ніжині, а після цього до міста вступив князь Трубецькой разом із російським військом. Гуляницького, як прибічника Виговського, усунули з полковництва, і замість нього полковником призначено Золотаренка. На цей раз Василь Золотаренко пробув полковником чотири роки, з осені 1659 р. до осені 1663 р. Перші півтора роки Золотаренко підтримував лінію Юрія Хмельницького, поки останній не перейшов на бік поляків. Після цього, як відомо, шукачем булави явився переяславський полковник Сомко, котрого було призначено наказним гетьманом на Козелецькій раді, у якій, між іншим, брало участь лише два полки. При цьому призначенні був присутнім і Золотаренко, який, як здається, за підбурюванням єпископа Мефодія, що не міг знайти спільної мови з Сомком, після цієї ради висунув і свою кандидатуру на пост гетьманства.

с. 7 З цього часу він почав інтригувати проти Сомка, у чому його підтримали запорожці своїми обіцянками, які, користуючись, як мовить Самовидець, простою Золотаренка, брали в нього за свої обіцянки подарунки, а самі готували гетьманство своєму претенденту – Брюховецькому. Побачивши, нарешті, що запорожці його дурять, Золотаренко «почал стараться о прязнь з гетманом Сомком, але юж не в час», як свідчить Самовидець. У своїх шуканнях булави, Золотаренко, очевидно, розраховував виключно на своє особисте багатство, за допомогою якого сподівався схилити на свій бік і запорожців, і Ромодановського, який на той час стояв із російським військом у Малоросії. Ін-

ших підстав для здобуття гетьманства у Золотаренка не було. Брюховецький у своєму листі до єпископа Мефодія, характеризуючи людей партії Сомка, про Золотаренка говорив, що «он только в скарбы богатится, которые в землі погниют, а ничего добраго отчизны тім не ради или до ляхов завезет, в заплату за получение шляхетства...»¹⁹. У часи Чорної ради Золотаренко, очевидно, вже не мріяв про булаву та підтримував Сомка. Як відомо, на цій раді перемогу здобув Брюховецький, а Сомка разом із своїми прибічниками, у тому числі і Золотаренка, було ув'язнено «в замкі ніжинском»; а потім – Сомка та головних його прибічників було страчено «за зміну», у Борзні²⁰. При цьому страчено було і Золотаренка. Вдова його потім була одружена з відомим переяславським полковником Дмитрашком-Райчею. Описані «изміничьи животы» було віддано, за царським наказом, «гетману Брюховецькому и всему войску Запорожскому»²¹. Ставши гетьманом, Брюховецький деякі полки поділив на два, вірогідно, з єдиною метою – мати більше полковницьких урядів у своєму розпорядженні, для роздачі їх своїм прибічникам. При

- с. 8 цьому, розділено було і Ніжинський полк на два – Ніжинський та Глухівський. У першому полковником було призначено Матвія Гвинтовку, а у другому – Василя Черкашениця²². Але, це розділення полків проіснувало не більше двох років, а потім Ніжинський полк було відновлено у колишньому обсязі, причому полковником залишився Гвинтовка. Неписьменний Гвинтовка був, звичайно, одним із тих полковників, про яких Граб'янка говорить, що вони були «з гультайства запорожского наставление» і «з голоты ставши на началах, у крамарей себі дщери их в жены побравши, до оных и сами присташа...». Про Гвинтовку відомо, що йому, нарівні з іншими полковниками Брюховецького, було надано дворянство у Москві разом із с. Нехаївка²⁴. Потім вже, після чотирьох років перебування на полковій службі, Гвинтовка чимось не догодив Брюховецькому, за що його позбавили звання полковника. Тоді ж його було заарештовано в Гадячі, де й перебував у затриманні до зради Брюховецького; а після зради, Гвинтовку перевели до ніжинської тюрми, у якій просидів до смерті Брюховецького²⁵. Звільнений після смерті Брюховецького, Гвинтовка пробрався до Москви, зумів звернути на себе увагу розповіддю про причини зради Брюховецького, заслужив «царское жалованье»²⁶, а, повернувшись до Малоросії, призначений був генеральним осавулом²⁷. Для нового гетьмана Многогрішного Гвинтовка став одним з близьких людей, і за цю близькість, разом із своїм патроном, потрапив до Сибіру, разом із дружиною Іриною та двома синами, Юхимом та Федором²⁸. На місце Гвинтовки полковником було призначено Артема Мартинова, що був до цього «полковником запорожских конных козаков». Мартинов залишався ніжинським полковником до смерті Брюховецького, встигнувши за цей короткий час, звичайно, за клопотанням гетьмана, отримати російське дворянство. Після смерті Брюховецького Мартинов перейшов до Дорошенка, який тоді ж послав його під
- с. 9 Ніжин, вірогідно, із дорученням захопити це місто; але тут Мартинова було відбито та «на бою, ранен»³⁰, після чого він десь взагалі загубився. Його послідовником був Остафій Золотаренко, якого, очевидно, поставили самі ніжинські полчани, так як призначити його на той час було нікому. Звідки взявся цей Золотаренко – точно не відомо. Знаємо, що у 1667 р., кошовим у запорожців був Остап *Васютенко*³¹; чи не був він сином Василя Золотаренка, який приходив із запорожцями до Брюховецького, і, після вбивства останнього, якого було допущено до полковництва, на місце Мартинова, що пішов до Дорошенка? – Остафій Золотаренко пробув полковником недовго; за розповіддю протопопа Адамовича, його було усунуто Многогрішним недовзі після Новгородсіверської ради, нібито, за одностайство Золотаренка з ніжинським воєводою Ржев-

ським³². Після Остафія Золотаренка, ніжинським полковником став Пилип Уманець, який у народі був відомим під ім'ям Пилипчи. Уманець прийшов разом із братом Василем, з-за Дніпра, та оселився у Глухові. Дяк Песков описуючи у 1661 році безуряддя, що було на той час у Малоросії, між іншим зазначає: «ныне на сей (лівій) стороне Днепра старых добрых козаков и нет; а лучшие у них ныне наказные полковники – беглецы из-за Днепра: Филипп Уманец с братом Васюком да Зражевский и иные такие»³³. У Глухові Пилипа Уманця призначено було сотником; на цьому уряді бачимо його вже в 1654 році³⁴. Сотником Уманець залишався, очевидно, до того моменту, поки не став полковником, тобто, близько п'ятнадцяти років, і збагатився за цей час значними земельними маєтками (див. Глухівська сотня). Полковником Уманець пробув більше п'яти років. Здається, на цій посаді він і помер. Неписьменність Уманця вказує на те, що він був вихідцем із народу, що проклав собі шлях потім у військовій службі, лише своїми природними здібностями. Уманець залишив одного свого сина, Дем'яна, який був протопопом у Глухові та помер нестарою людиною; удова його потім вийшла за компанійського полковника Якова Павловського. Після Дем'яна Уманця залишилися два сини: Петро й Семен, які виростили вже за вітчима. Із володінь Пилипа Уманця сину його залишився Студенок

с.10 і слобода Сліпород, яка була закріплена за Уманцем царською грамотою 1673 року, ще за життя батька[...].

Джерела і література

1. Беляев, О сторожевой службе. М., 1846. – С.73
2. Дворцовые Разряды – Т. II – С. 902
3. АЮЗР. – Т. II. – С. 211.
4. Описание Старой Малоросии. – Т. I. – С. 7.
5. Реестра всего Войска Запорожскаго, изд. Бодянского. – М., 1875. – С. 321. Див. лист Шумейка до брянського воеводи (АЮЗР. – Т. III. – Додатки, – С. 74).
6. Акты ЗР. –Т. V. – С. 85–86.
7. Самовидець. – С. 21.
8. За заповітом 1665 р. ніжинська міщанка Копачовчиха призначила: «40 золотих и осмаков 50 полских на монастир ніжинский, на Троицу Святую другую 40 золотих и осмаков 50, на новую церков, которая за помощью Божию и за старанем его милости пана Ивана Нечипоровича, гетмана нашего сіверского, и паней матки его милости фундована, дати мает третью 40 золотих и осмаков 50 полских». Обозрение Румянцевской описи. – С. 181. Збудована Золотаренком Церква вірогідно є нинішня соборна св. Миколи Чудотворця, у котру потім було пожертвовано євангеліє Василем Золотаренком. Описание Черниговского наместничества Шафонского. – С. 465. Про матір Золотаренка див. ще АЮЗР. – Т. XIV. – С. 176 і 786.
9. АЮЗР. – Т. XIV. – С. 174 і 786.
10. Наводимо тут легенду про смерть Золотаренка, записану «поляком Колуцьким на початку XVIII ст.: «Бог не пробачив козаку Золотаренку його вбивства: бо був забитий під Шкловом у Литві, а коли його ховали у Чигирині, то його труп на катафалку підіймався з труни і знову лягав, зойкав і зітхав, а тим біля тих, хто стояв поруч, був дуже страшним з допущення Божого або з чортівського, чому багато хто не вірив, а в самий день похорону, коли ченці почали службу, підняв догори руки, з котрих дуже стікала кров. Що всі люди, побачивши, задрижали від страху; а коли труп тричі закричав: «Втікайте, втікайте! Втікайте!» всі люди стривожилися

- зі своїм вождем Хмельницьким, котрий би й на це дивився, втекли з церкви. Тут і церква запалала і так Золотаренко отримав гідний похорон у вогні». Podania i legendy. – zedr. L. Siemieński. – Poznań, 1845. – С. 22.
11. АЮЗР. – Т. XIV. – С. 519, 553, 601, 606; Т. III. – С. 519.
 12. Там же. – Т. III. – С. 510, 515.
 13. Василь Золотаренко був неписьменним, а Іван Золотаренко – добре письменним.
 14. АЮЗР. – Т. IV. – С. 197.
 15. Черниговские губернские ведомости. – 1887. – Уривки з ніжинських магістратських книг 1657–1674 pp.
 16. АЮЗР. – Т. IV. – С. 199.
 17. Там же. – С. 234.
 18. Там же. – С. 215.
 19. Карпов Г. Ф. Мефодий Филимонович, епископ мстиславский и оршанский // Православное обозрение. – 1875. – № 2. – С. 239.
 20. Книги разрядные. – Т. II. – С. 940.
 21. Цікава опис належного Золотаренку майна збереглася і надрукована в Книгах Разрядных. – Т. II. – С. 1084–1136. З цього описі вказані: «Двои часы стінные гирные. – 1161 тарель. – 184 левка; 106 орлянок, мелких серебряных денег; 3 000 золотых черкасского счоту; 1 000 червонных золотых; 1152 золотых шелегов. Лохань с рукомошкой серебряная, золоченая; ковш серебряной болшой; 37 ложек серебряных. – 28 карабинов, 22 пистолы. – Чулки шолковые ветхие красные. – Четыре книги русских, три книги польских». Опис складався як видно великорусом і тому місцеві назви одягу не збережені; у чоловічому одягу бачимо: каптаны, чуоги, фєрязі, а у жіночому – курти, саяни, кобатки...
 22. АЮЗР. – Т. V. – С. 193.
 23. Літопис Грабянки, з пропущено у друці місця на с. 196. Про цих полковників див. також у Самовидця, с. 41. У невиданому літопису читаємо: «тогда Брюховецкий Сомка и Васюту ніжинского и иных полковников веліл постинати, а на их місто поставили из запорожців»
 24. АЮЗР. – Т. VI. – С. 15, 23.
 25. Там же. – Т. VI – С. 162; Т. VII. – С. 87, 88.
 26. Там же. – Т. VII. – С. 133.
 27. Величко. – Т. II. – С. 185.
 28. Дополнения к Актам историческим. – Т. VI. – С. 324.
 29. АЮЗР. – Т. VII. – С. 87; Разрядные книги. – Т. II. – С. 1000.
 30. АЮЗР. – Т. VII. – С. 143.
 31. Там же. – Т. VI. – С. 183.
 32. Там же. – Т. VIII. – С. 10.
 33. Там же. – Т. VII. – С. 334.
 34. Там же. – Т. X. – С. 828.

Мицик Ю.А., Тарасенко І.Ю. Початок опису Ніжинського полку у класичному творі О.М. Лазаревського

У статті подається переклад українською мовою початку основного твору видатного українського історика О.М. Лазаревського «Описание старой Малороссии», у котрому міститься початок опису Ніжина й Ніжинського полку. У вступі стисло характеризується значення твору, вказуються на деякі недоліки історичної концепції О.М. Лазаревського, уточнюються його посилання.

Ключові слова: Україна, Ніжин, Гетьманщина, Руїна, козацтво, історіографія, краєзнавство.

Мыцык Ю.А., Тарасенко И.Ю. Начало описания Нежинского полка в классическом труде А.М. Лазаревского

В статье подается перевод на украинский язык начала основного труда выдающегося украинского историка А.М. Лазаревского «Описание старой Малороссии», в котором содержится начало описания Нежина и Нежинского полка. Во введении коротко характеризуется значение труда, указывается на некоторые недостатки исторической концепции А.М. Лазаревского, уточняются его ссылки.

Ключевые слова: Украина, Нежин, Гетманщина, Руина, казачество, историография, краеведение.

Mytsyk Yu.A., Tarasenko I.Yu. Getting describe Nizynsky Regiment in the classic work of O.M. Lazarevskyi

The article is filed Ukrainian translation start the main work of the famous Ukrainian historian O.M. Lazarevskyi «Description old Malorossia», in which the beginning of the description contained Nizhin and Nizhynsky Regiment. The introduction briefly characterized by the value of the product, indicates some shortcomings historical concept O.M. Lazarevskyi, it clarifies the link.

Key words: Ukraine, Nizhyn, Hetmanate, Ruin, Cossacks, histography, local history.

[надійшло до редакції: 21.07.2013 р.]

УДК 94(477.51)«1915–1918»:355.691.2](09)

Максим ПОТАПЕНКО
(Ніжин)

Корпус документів до історії воєнно-польової кінної залізниці в Ніжині (1915–1918 роки)

Перша світова війна докорінним чином вплинула на розмірене життя Ніжина. Далеко не останнім явищем воєнного часу, яке трансформувало організацію простору міста та його сприйняття містянами, була кінна воєнно-польова залізниця, більш відома у просторіччі як конка. Загалом питання її функціонування у місті є малодослідженим. З історіографічного доробку щодо вказаної проблеми можемо назвати лише невелику замітку знаного краєзнавця Ю.С. Москаленка [1]. Пропонованою публікацією вводимо до наукового обігу корпус документів, які висвітлюють функціонування конки у Ніжині в роки Першої світової війни. Також на їх основі спробуємо коротко проаналізувати основні віхи її історії, а також спроби інтеграції до транспортної інфраструктури міста.

Будівництво конки зумовлювалося необхідністю транспортування із залізничного вокзалу до госпіталю поранених, які майже щотижня доставлялися з фронтів воєнно-санітарними потягами, зазвичай партіями по 400 чоловік [2]. Цю доволі значну кількість людей необхідно було у максимально короткий час доставити до віддалених від вокзалу й розкиданих містом чотирьох відділень госпіталю. Таке завдання виконати навіть значною кількістю підвод було складно, особливо взимку [3].

Монтування колії почалося у першій половині вересня 1915 р. згідно наказу командира 1-го запасного залізничного батальйону. Виконавцем робіт був прапорщик Міончинський, який керував бригадою з 20 робітників. Здійснивши обстеження вулиць